

Музиченко Ганна В'ячеславівна, доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 328:342.53+342.8

ВПЛИВ ВИБОРЧИХ ЦЕНЗІВ НА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Розглядається інститут парламентського представництва шляхом аналізу історії виникнення виборчих цензів (вікового, майнового, гендерного, осілості та інших) та ступеня їх сучасного впливу на ефективність формування вищих виборчих органів влади в Україні та країнах ЄС.

Ключові слова: парламент, парламентське представництво, репрезентативність інтересів, виборчі цензи, активне та пасивне виборче право

ВЛИЯНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ЦЕНЗОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА ПАРЛАМЕНТСКОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА СОВРЕМЕННЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ ГОСУДАРСТВ

Рассматривается институт парламентского представительства путем анализа истории возникновения избирательных цензов (возрастного, имущественного, гендерного, оседлости и др.) и степени их влияния на эффективность формирования высших выборных органов власти в Украине и странах ЕС.

Ключевые слова: парламент, парламентское представительство, репрезентативность интересов, избирательные цензы, активное и пассивное избирательное право

IMPACT OF ELECTORAL QUALIFICATIONS ON FORMING THE INSTITUTE OF PARLIAMENTARY REPRESENTATION IN MODERN EUROPEAN STATES

Considerate the institution of parliamentary representation by the way of analyzing the genesis of the electoral qualifications (age, wealth, gender, residence, etc.) and their impact on the efficiency of formation of the elected authorities in Ukraine and EU countries is in the article.

Keywords: parliament, parliamentary representation, representation of interests, electoral qualifications, active and passive suffrage

Демократичне правління в сучасній країні завжди актуалізує питання про якість представництва інтересів спільноти в обраних нею органах влади. Інститут представництва, як і сама демократія, має давню історію, однак якість та всебічність репрезентації інтересів різних соціальних груп та прошарків населення на найвищому рівні влади завжди викликає сумніви, що протягом історії мали численні приклади виступу їх як чинника політичних невподобань та причин зміни влади як шляхом переобрання представників, так і за допомогою сили. Тому питання про підвищення ефективності інституту представництва, перш за все, парламентського, є актуальним, особливо з точки зору пошуку критеріїв, що впливають на його формування та функціонування в конкретному суспільстві.

Дослідженню окремих аспектів політичного представництва, парламентаризму та виборчих систем присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема Р. Балабана, М. Горшенєвої, А. Ковлера, О. Лавриновича, В. Погорілка, А. Селіванова, М. Ставнійчук, О. Фрицького, В. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та ін. Вагомий внесок у розробку виборчої проблематики внесли також російські автори М. В. Баглай, Р. В. Єнгібарян, В. В. Лазарєв, В. В. Маклаков, Ю. О. Тихомиров, Б. М. Топорнін, В. Є. Чиркін та ін.

Дана стаття має на меті дослідити вплив виборчих цензів та формування інституту парламентського представництва сучасних європейських країн та України зокрема шляхом хронологічного аналізу формування виборчих цензів (кваліфікацій) та виявлення ступеня їх впливу на ефективність представництва інтересів всього населення в сучасних вищих виборчих органах влади.

У політичній науці під терміном «представництво» маємо на увазі делегування повноважень певною групою осіб чи партією конкретній особистості, організації, органу для того, щоб відстояти свої інтереси в структурах влади.

Як повинно здійснюватися таке представництво? Відповіді на це запитання були різні.

Французький мислитель XVIII ст. Ш.-Л. Монтеск'є вважав, що люди, як правило, знають інтереси і проблеми свого населеного пункту, міста, регіону краще, ніж інтереси і проблеми інших регіонів країни. Тому представників до владних органів доцільніше вибирати не від усієї країни в цілому, а від окремих міст чи місцевостей, організованих у виборчі округи. З іншого боку, в Англії розвивалась так звана теорія «фактичного представництва», згідно з якою члени парламенту представляють не просто окремі прошарки і групи населення, а всю сукупність нації в цілому. В доповнення до даної теорії політичні діячі Америки висунули концепцію географічного представництва, яка вбачала у членах законодавчих зборів представників певних груп, а не населення всієї держави [1, 587]. Як зазначає Р. В. Балабан, «Географічне представництво виключає представництво різних інтересів груп, що належать до однієї території, а фактичне – навпаки. Таким чином, інститут виборів, рекрутуючи політичні кадри, з певною мірою адекватності відтворює в представницькому органі соціально-політичну модель суспільства» [2, с.7].

Інститут парламентського представництва впроваджується в практику політичного життя певної країни за допомогою інституту виборів, які варто розглядати у контексті та тісному взаємозв'язку.

За оцінками А. Ковлера та В. Шаповала, парламенти як інститути представницької влади постали в Європі в XI-XIII ст. Спільна риса європейських середньовічних представницьких органів – їхній станово-представницький характер. «Незважаючи на тривале і широке використання інституту виборів у політичній системі країн Європи, його впорядкування і певну легітимізацію, він усе ж таки відрізнявся від сучасної моделі відсутністю двох принципових підходів. По-перше, участь у виборах не інтерпретувалася як справа народу країни, оскільки народ не був носієм влади, не мав політичних прав, не представляв собою громадян. Відповідно, по-друге, корпус виборців був вкрай малий, що заперечувало загальне виборче право» [2, с.8].

Кристалізування корпусу виборців із загальної маси соціуму, на думку Р. Балабана, виконували і виконують виборчі цензи. Ценз, за визначенням словника-довідника політологічних термінів, - це обмеження за якоюсь ознакою, мета якого – стабілізація політичної системи. Чим стабільніше виборці – тим стабільніше керівництво [3, с. 217].

До кінця XVIII століття в Європі найпоширенішим видом обмежень виборчого права були майнові та станові цензи. Нині пріоритетними стали віковий ценз та ценз осілості.

Віковий ценз для участі в голосуванні пов'язується з досягненням повноліття, хоча спочатку в більшості країн Європи він становив 21–25 років. У другій половині XX століття він був знижений майже повсюдно до 18 років. Нині таке виборче право мають громадяни віком 18 років і старші приблизно у двох третинах країн світу [Див. : 4]. Проте в багатьох країнах існує розбіжність між віковим цензом для активного і пасивного виборчого права. Зокрема, на виборах до нижньої палати парламентів Білорусі, Ірландії, Польщі, Російської Федерації співвідношення вікових цензів для активного і пасивного виборчого права становить 18 і 21 рік, у Румунії – 18 і 23, у Бельгії та Італії – 18 і 25. На виборах до верхньої палати парламенту віковий ценз для пасивного виборчого права значно вищий. Так, у Білорусі та Польщі він становить 30 років, у Румунії – 35 років.

Ценз осілості полягає в тому, що право брати участь у виборах і бути обраним надається лише тим громадянам, які проживають у тій чи іншій місцевості протягом певного часу. Так, наприклад, для одержання активного виборчого права на парламентських виборах необхідно постійно проживати на території відповідного виборчого округу або адміністративно-територіальній одиниці в Бельгії та Франції – 6 місяців, у Фінляндії – 20.

Ценз осілості не слід ототожнювати з цензом громадянства, згідно з яким до участі у виборах допускаються лише особи, які є громадянами даної держави протягом законодавчо встановленого терміну.

Тривалий час у країнах Європи та світу загалом зберігався статевий (гендерний) виборчий ценз. Тільки наприкінці XIX століття, спочатку в далекій Новій Зеландії (1893 р.), а на початку XX століття в Австралії (1902 р.) та Фінляндії (1906 р.) виборче право отримали жінки. У країнах - піонерах загального виборчого права - Франції та Швейцарії, - жінки отримали право голосу лише після Другої світової війни (у Швейцарії аж у 1971 році). Таємне голосування, що якнайкраще відповідає критеріям вільних та чесних виборів, вперше було запроваджене в Південній Австралії у 1858 р., у Великій Британії в 1872 р., у США - після 1884 року [Див. : 2, с. 8-10]. В цілому інформація про сучасний стан гендерного впливу на інститут парламентського представництва в європейських країнах міститься в таблиці 1.

Таблиця 1.

Якість парламентського представництва в парламентах країн ЄС-28 та України в розрізі статевого (гендерного) цензу

Назва країни	Парламентське представництво		Демографічні показники	
	Місць, всього	Жінки, осіб / %	Населення, тис. осіб	Жінки, тис. осіб / %
Австрія	244	77 / 32	8 426	4 317 / 51
Бельгія	221	86 / 39	10 840	5 766 / 53
Болгарія	240	59 / 25	7 285	3 339 / 51,3
Велика Британія		329 / 23	63 700	32 347 / 51
Греція	300	63 / 21	10 815	5 512 / 51
Данія	179	70 / 39	5 624	2 834 / 51
Естонія	101	21 / 21	1 286	690 / 54
Ірландія	226	43 / 19	4 593	2 319 / 51
Іспанія	616	217 / 35	46 816	23 712 / 51
Італія	953	291 / 31	59 685	30 796 / 52
Кіпр	56	6 / 11	840,4	432 / 51
Латвія	100	25 / 25	2 022	1 095 / 54
Литва	141	34 / 24	2 972	1 714 / 53,6
Люксембург	60	17 / 28	537	269 / 51
Мальта	70	10 / 14	416	209 / 51
Нідерланди	225	85 / 38	16 780	8 472 / 51
Німеччина	700	249 / 36	80 524	41 135 / 51
Польща	560	123 / 22	38 502	19 868 / 52
Португалія	230	66 / 29	10 487	5 492 / 52
Румунія	588	68 / 12	20 122	10 564 / 53
Словаччина	150	28 / 19	5 397	2 769 / 51
Словенія	130	32 / 25	1 964	1 005 / 51
Угорщина	386	35 / 9	9 938	5 219 / 53
Фінляндія	200	85 / 42	5 450	2 779 / 51
Франція	925	229 / 25	63 929	32 937 / 52
Хорватія	151	36 / 24	4 281	2 216 / 52
Чехія	281	53 / 19	10 437	5 327 / 51
Швеція	349	156 / 45	9 556	4 790 / 51
Україна	450	43 / 9	45 373	24 410 / 54

Джерело: складене автором за даними офіційних сайтів парламентів та статистичних служб зазначених країн

В українському суспільстві сьогодні все ще наявні гендерні стереотипи щодо місця і ролі жінок в представницьких органах влади. Політика в Україні традиційно вважається чоловічою

сферою впливу. Зокрема, серед 450 народних депутатів сьомого скликання тільки 43 жінки, тобто менше 10 відсотків. Але при цьому третину всіх законодавчих ініціатив до Верховної Ради подають саме жінки. Для прикладу, в Європі показники представництва жінок у парламентах складають 23 відсотки, у світі в середньому – 14 відсотків.

Чинне законодавство України з метою забезпечення демократичності утворення органів влади передбачає певні виборчі цензи, які сприяють формуванню якісного інституту парламентського представництва в державі. Так, ст. 70 Конституції України та у виборчому законодавстві України визначають спеціальні умови (виборчі цензи або кваліфікації) для отримання права голосу на виборах (активного виборчого права). До них відносять:

1) віковий ценз - активного виборчого права набувають громадяни України, яким на день виборів виповнилося 18 років.

Необхідно зазначити, що встановлення нижнього бар'єру у вигляді 18 років як віку отримання виборчого права є загальносвітовою тенденцією. За статистичними даними, кількість виборців України за роки незалежності скоротилася на 1 735,3 тис. чол, або на 4,6%. Дані таблиці 2 відбивають стан парламентського представництва в Україні часів незалежності (1990-2013 рр.) з урахуванням запропонованих автором показників загальної та електоральної репрезентативності, які розраховуються шляхом поділу кількості постійного населення України (загальний) або загальної чисельності виборців (електоральний) на кількість депутатських місць в парламенті (450). Показник загальної репрезентативності показує, яку кількість населення даної країни репрезентує кожний з обраних депутатів, а електоральний – репрезентативність кожного депутатського місця щодо кількості осіб, які мають право голосу.

Таблиця 2.

Якість парламентського представництва в Україні в розрізі вікового цензу

Рік	Чисельність населення (тис. осіб)		Показник репрезентативності	
	всього	18 р. та старше	загальний	електоральний
1990	51556,5	38251,5	114	85
1991	51623,5	38397,8	114	85
1992	51708,2	38559,8	114	85
1993	51870,4	38769,4	115	86
1994	51715,4	38778,3	114	86
1995	51300,4	38632,3	114	85
1996	50874,1	38457,4	113	85
1997	50400	38275,6	112	85
1998	49973,5	38150,5	111	84
1999	49544,8	38075,1	110	84
2000	49115	37999	109	84
2001	48663,6	37922,9	108	84
2002*	48240,9	37933,9	107	84
2003	47823,1	37944,5	106	84
2004	47442,1	37938,8	105	84
2005	47100,5	37971,3	104	84
2006	46749,2	37947,2	103	84
2007	46465,7	37929,6	103	84
2008	46192,3	37866,6	102	84

2009	45963,4	37777,1	102	83
2010	45782,6	37701,5	101	83
2011	45598,2	37594,9	101	83
2012	45453,3	37481,7	101	83
2013	45372,7	37382,3	100	83

Джерело: розраховано автором на основі даних [5; 6]

Як видно з таблиці 2, за 23 роки репрезентативне навантаження на кожного депутата Верховної Ради України зменшується за рахунок скорочення населення. Якщо у 1990 році кожен депутат репрезентував 114 тис. осіб, то у 2013 році – тільки 100 тис. громадян. Показник електоральної репрезентативності за цей час зменшився не настільки суттєво (з 85 до 83 тис.), що свідчить про те, що скорочується потенційна база електорату: кількість дітей у віці до 17 років за кількістю скоротилася з 13 305 до 7 990,4 тис. осіб (- 40%) при паралельному збільшенні кількості електорату в віці 65 років та більше з 6 174,6 до 6 905,3 тис. осіб (+10%) [Див. : 6]. Отже, маємо тенденцію до суттєвого зрушення якості інституту парламентського представництва в Україні за рахунок даного показника, що носить скоріше негативний, ніж позитивний характер, адже в найближчій перспективі слід очікувати ситуацію, за якої обирають представники середнього та старшого віку й обраними будуть представники цієї ж вікової групи населення. Звернемо увагу й на те, що в найближчі роки суттєвого джерела поповнення електорату не передбачується, тому можливо доцільною буде пропозиція щодо скорочення кількості депутатських місць в парламенті.

2) ценз дієздатності - не мають права голосу громадяни, визнані судом недієздатними.

Недієздатним визнається громадянин, який внаслідок психічної хвороби або недоумства не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. Лише суд на підставі ретельного вивчення медичного висновку може визнати громадянина недієздатним і, отже, нездатним обирати та бути обраним.

Конституція і виборче законодавство України не передбачають інших виборчих цензів для активного виборчого права на парламентських виборах. Зокрема, мають право голосу громадяни, які перебувають у місцях позбавлення волі за вироком суду, а також затримані, заарештовані за підозрою у скоєнні злочину тощо.

Конституція України та виборче законодавство України встановлюють додаткові, порівняно з активним виборчим правом, обмеження щодо пасивного виборчого права громадян:

а) підвищується віковий ценз (з 18 до 21 року на виборах народних депутатів України і до 35 років на виборах Президента України). Це обумовлено тим, що діяльність парламентаря передбачає наявність у нього певного життєвого досвіду, належного освітнього рівня, здатності до вирішення складних політичних, правових, економічних і соціальних проблем, а це, в свою чергу, досягається з відповідним віком;

б) встановлюється ценз осілості на виборах народних депутатів України, який передбачає, що за громадянином України визнається право бути обраним народним депутатом після п'яти років проживання на території України. Це обмеження обумовлене тим, що член законодавчого органу має бути добре обізнаний з різними аспектами суспільного життя країни [Див. 7-8].

Насправді обмеження, які вводяться цими цензами, мало що змінюють у загальній картині: виборче право - і пасивне, і активне (право обирати) - майже ніяк не сприяє оздоровленню політичної системи. Як зазначає сучасний український дослідник Д. Азаров, «Занадто багато людей наділені правом приймати державні рішення (а поставити хрестик у бюлетені - це теж державне рішення), і ліберальна виборча система ніяк не ранжує виборців і тих, хто обирається для вибудовування оптимального державного устрою. Хоча таке ранжування необхідне, і це чудово розуміли наші предки» [9].

Для підвищення якості інституту парламентського представництва дослідниками пропонується введення додаткових цензів. «Перший може здатися занадто радикальним, проте введення тільки його одного вже здатне значно оздоровити існуючу систему. Йдеться про те, що правом голосу мають наділятися тільки ті, хто несе кошти «в загальний котел», тобто платники податків. Податок у даному випадку є не платою за право голосувати і бути обраним, а маркером того, що людина, яка обирає, зайнята суспільно-корисною працею» [9].

Крім цього принципу і пов'язаних з ним цензів, безумовно, повинні існувати й інші цензи,

які б огорожували суспільство від участі в його управлінні засуджених (як майже у всіх штатах США й у Великобританії) та інших людей, чий моральні якості сумнівні, - наприклад, осіб, позбавлених батьківських прав (як у Голландії). В Ісландії виборець повинен «вести пристойний спосіб життя і володіти доброю вдачею». Таке ранжування, звичайно, навряд чи може здійснитися на практиці, однак за сучасної системи тотального контролю й обліку, як вважає Д. Азаров, цілком можна виключити з переліку голосуючих наркоманів (як у Мексиці), психічно хворих і так далі.

Загалом, винятки з правил можуть і повинні бути. Але при цьому не можна порушувати фундаментальний принцип, який можна сформулювати приблизно так: «Ухвалювати рішення, що впливають на життя суспільства, можуть тільки ті, хто в це суспільство щось привносить». З даним принципом, сформульованим Д. Азаровим, важко не погодитись, однак, слід пам'ятати й те, що якісне парламентське представництво й якісний, компетентний виборець – це різні поняття. В гонитві за якістю виборця є небезпека загубити значну кількість населення, яка не здатна робити компетентний вибір та приймати політичні рішення в інтересах всього суспільства, або просто не цікавиться політикою і не є активною в громадському житті людиною. А парламентське представництво має охоплювати все населення без винятку.

Взагалі, введення цenzів - предмет широкої суспільної дискусії, з якої, безумовно, потрібно виключити всяку ідеологічну складову і, насамперед, відмовитися від ліберального дискурсу, що живеє себе. Тоді ми отримаємо систему обмежень, максимально відповідну здоровому глузду, функціональності й традиціям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковлер А. И. Очерк по истории парламентаризма // Парламенты мира: [сборник] / Сов.-амер. фонд «Культ. инициатива» / А. И. Ковлер. – М. : Высшая школа, Интертранс, 1991. – 622 с.
2. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи / Р. В. Балабан. – К. : Либідь, 2007. – 112 с.
3. Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М. Гетьманчука, П. Ткачука. – Львів : Військовий інститут Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 228 с.
4. Ткаченко О. Принципи структурування політичних партій [Електр. ресурс] / Ольга Ткаченко. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/O_Tkachenko.pdf
5. Динаміка кількості виборців (1991-2013 рр.). [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://sumynews.com/data-journalism2/humanitarian-policy/item/5880-dynamika-kilkosti-vybortsiv-1991-2013-rr.html>
6. Населення України [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
8. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.0213 р. № 4016-VI [Електр. ресурс]. – Режим доступу: www.zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4061-17-18.03.2014.
9. Азаров Д. Виборче право. Частина 2. Цензи та відповідальність [Електр. ресурс] / Денис Азаров. Режим доступу: http://www.sq.com.ua/ukr/article/suspilnij_ustrij/viborche_pravo_chastina_2_cenzi_ta_vidpovidalnist/

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри західних та східних мов Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 303.6+327.5

СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ

Аналізуються основні типи ведення конструктивного переговорного процесу у сфері політики, визначаються способи підвищення його ефективності.

Ключові слова: *переговори, переговорний процес, стратегія, тактика, ефективність, раціональність, інтереси, оптимальність, мета.*

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ

Анализируются основные типы ведения конструктивного переговорного процесса в сфере политики, определяются способы повышения его эффективности.

Ключевые слова: *переговори, переговорный процесс, стратегия, тактика, эффективность, рациональность, интересы, оптимальность, цель.*

METHODS OF INCREASE OF EFFICIENCY OF POLITICAL NEGOTIATIONS

The basic types of conduct of structural voice process are analyzed in the field of policy, the methods of increase of his efficiency are determined.

Keywords: *negotiations, voice process, strategy, tactic, efficiency, rationality, interests, optimality, purpose.*

При розгляді способів підвищення ефективності політичних переговорів можливо виділити два базові підходи: зміна стратегії і застосування ефективних тактичних прийомів. Поза сумнівом, що вдосконалення стратегії, що спрямоване на формування оптимальної переговорної концепції, набагато ефективніше, ніж використання окремих тактичних прийомів. Стратегія переговорів – це мистецтво планування переговорного процесу, засноване на аналізі власних цілей та інтересів, а також на прогнозуванні поведінки іншої сторони.

Розробка стратегії – основа підготовки до успішних переговорів. Стратегія повинна бути заснована на власних цілях в майбутніх переговорах, а також аналізі позиції протилежної сторони. Призначення стратегії полягає в тому, щоб окреслити головний маршрут переговорів. Правильне визначення учасниками переговорів їх стратегії в поєднанні з розумінням меж переговорних ресурсів, як своїх власних, так і партнера, прокладає дорогу до успіху переговорів, в той час як прорахунки в стратегії можуть вести не тільки до зриву переговорів, але і до серйозних наслідків [1, с. 156].

Прагнення відійти від крайнощів привело до методу принципів переговорів, розробленого в рамках Гарвардського проекту по переговорах Р. Фішером і У. Юрі. Суть цього методу полягає в тому, щоб вирішувати проблеми на основі їх якісних властивостей, виходячи з суті справи, а не за допомогою торгу взаємних поступок. Принципові переговори показують, як досягти того, що належить по праву, і залишитися при цьому в рамках пристойної поведінки [2, р. 42].

Раціональні переговори ґрунтуються на чотирьох основних принципах:

1) потрібно представити себе на місці супротивника і зацікавити його, примусивши брати участь в процесі переговорів; дати супротивникові можливість «виплеснутися», але уникати відповідати на спалахи гніву; потрібно говорити так, щоб бути зрозумілим, але одночасно потрібно уважно слухати і ясно демонструвати, що розумієш супротивника; нападати не на особу, а на предмет розбіжності;

2) концентруватися на поставлених інтересах, а не на позиціях сторін: «ставити питання для висунення рішення; забути про минуле, щоб повернутися лицем до майбутнього; бути твердим в обговоренні питання і поступливим з учасниками переговорів»;

3) уявити рішення, зберігаючи взаємну вигоду: «не шукати однієї єдиної відповіді; відкидати ідею, згідно якої труднощі супротивника стосуються тільки його; розглянути з